

УКРАЇНА В ПОШУКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО БАЛАНСУ ЧИ ПОЛЯРИЗАЦІЇ: ТРЕНДИ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

UKRAINE IN SEARCH OF INTELLECTUAL BALANCE OR POLARIZATION: PUBLIC OPINION TRENDS

Стаття присвячена взаємозв'язку чинників поляризації думок в українському суспільстві та її відображенню у ставленні до подій, що формує суспільні настрої. Протягом періоду російсько-української війни, яка триває вже четвертий рік з моменту повномасштабного вторгнення країни-агресорки, в соціологічному дискурсі, на конференціях та соціологічних форумах активно обговорюються проблеми стійкості, резильєнтності, самовідтворюваності та єднання/роз'єднання української нації. Саме останнє буде, очевидно, вирішальним фактором як для відновлення України після війни, так і для вирішення питань у дипломатичному полі, яке визначає вектори і можливості закінчення війни у найближчій перспективі.

В умовах глобалізації та все ширшого охоплення мільйонних аудиторій в інтернет-просторі соціологи констатують, що сучасні соціальні мережі не тільки формують цінності та суспільні настрої, але й активно створюють підґрунтя для визначення векторів єднання/роз'єднання; зокрема, агрегують «правильні» та «неправильні» позиції, поляризуючи, таким чином, громадську думку соціальних груп і спільнот. Сьогодні, в цьому сенсі, вже можна говорити про тенденції «інтернет-відчуження» та «інтернет-наближення», що стають актуальними і використовуються як окремими політичними силами всередині країни, так і на рівні глобальних трендів.

Зосереджуючись на позиціях «роз'єднання» та поляризації деякі дослідники створюють неприпустиму для соціологічного аналізу колізію констатації факту, раніше, ніж він був доведений. Хоч в результатах цих самих досліджень містяться дані, що поляризація в українському суспільстві не настільки висока, щоб бути визначальним фактором, формуючим перспективу розвитку нації.

Ключові слова: громадська думка, поляризація, єдність, роз'єднання, рівень згуртованості, інтернет-простір, соціальні мережі.

The article is devoted to the interrelationship of polarization factors of opinions in Ukrainian society and its reflection in the attitude towards events that shapes public sentiment. During the period of the Russian-Ukrainian war, which has been going on for the fourth year since the full-scale invasion of the aggressor country, the problems of stability, resilience, self-reproduction and unity/disunity of the Ukrainian nation are actively discussed in sociological discourse, at conferences and sociological forums. The latter will obviously be a decisive factor both for the restoration of Ukraine after the war and for resolving issues in the diplomatic field, which determines the vectors and possibilities of ending the war in the near future.

In the context of globalization and the ever-widening reach of millions of audiences in the Internet space, sociologists state that modern social networks not only shape values and public sentiment, but also actively create the basis for determining the vectors of unity/disunity; in particular, they aggregate "correct" and "incorrect" positions, thus polarizing public opinion of social groups and communities. Today, in this sense, we can already talk about the trends of "internet alienation" and "internet rapprochement", which are becoming relevant and are used both by individual political forces within the country and at the level of global trends. By focusing on the positions of "dissociation" and polarization, some researchers create an unacceptable collision for sociological analysis of stating a fact before it has been proven. Although the results of these same studies contain data that polarization in Ukrainian society is not so high as to be a determining factor shaping the prospects for the development of the nation.

Key words: public opinion, polarization, unity, dissociation, level of cohesion, Internet space, social networks.

УДК 316.422.44
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.74.12>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Суська О.О.

д.соціол.н., доцент,
завідувач кафедри зв'язків
з громадськістю
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Останнім часом в соціологічних колах виокремлюється напрям досліджень, присвячених вивченню питань «роз'єднання» або поляризації громадської думки стосовно різних аспектів життя в умовах російсько-української війни.

Постановка проблеми. Особливістю таких досліджень є те, що вони не передбачають визначення позицій респондентів щодо іншої сторони («ідеологічного» опонента), але в науковому соціологічному дискурсі ще недостатньо вивчені причини роз'єднання та тренди поляризації громадської думки, адже більшість досліджень просто фіксують певні фактори, як фактори роз'єднання/об'єднання. Так, ще у 2015 році результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень, серед головних чинників, які можуть роз'єднати укра-

їнців, було зафіксовано: «корумпованість влади (29%), дії олігархів (29%), дії Росії на роз'єднання України (25%), маніпуляція інформацією через ЗМІ (24%), розділення українців методом політичної агітації (20%)». Найменш можуть вплинути на роз'єднання України, на думку населення, протести на «Євромайданах» (6%), дії країн Заходу (9%), ріст радикалізму і націоналізму в Україні (9%). утиски за мовною ознакою (10%). Певні в тому, що «в Україні немає роз'єднання, даний факт намагаються нав'язати», 9% і лише 2% вважають, що «Україна ніколи не була єдиною і об'єднати її неможливо» [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх трьох років проблема єднання/роз'єднання українців стала ще більш актуальною для вивчення багатьма соціологічними центрами та інституціями. Ній приділяють увагу такі науковці, як С. Дембіцький, О. Злобіна, В. Резнік та О. Козловський, О. Симончук, Н. Костенко та Л. Скокова, ін.

Таблиця 1

Динаміка емоційного ставлення до України у 2021–2023рр. %

Емоції	2021	2022	2023
Гордість	34	75	74
Сум	37	29	43
Радість	18	26	10
Зацікавленість	20	12	6
Страх	16	11	17
Гнів	5	5	13
Сором	18	2	7
Байдужість	5	0	1
Інше	4	3	5
Важко відповісти	2	0	1

Джерело: Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023. Колект. моногр. / За ред. член.-кор. НАН України, д. філос.н., Є.Головахи, д. соц. н. С.Макеєва. Київ: Ін-т соціології НАНУ. 2023. С. 186. Побудовано на основі даних, представлених у звітах соціологічної групи «Рейтинг» 2021–2023 рр. [8]

Проте серйозної уваги у таких дослідженнях потребує і сама методологія їх проведення та підготовки інструментарію, адже «якщо інструмент не точно вимірює ту саму концепцію в різних контекстах, тоді відмінності в результатах не обов'язково є справжніми відмінностями між групами населення, але штучні відмінності, спричинені упередженим інструментом» [22]. Вивчаючи з початку пандемічної кризи психологічний стан населення України та спостерігаючи його динаміку вчені-соціологи виходять з того, що шкала дослідження, наприклад, базових емоцій не повинна змінюватись (як і контрольні запитання інструментів опитування в цілому). Так, відділ соціальної психології Інституту соціології НАНУ використовує для такого дослідження шкалу Пола Екмана [7] (табл. 1).

Аналізуючи вищенаведені дані О. Злобіна зазначає, «очевидно, конкретні емоційні стани більш мінливі й ситуативно змінюються під впливом як очікувань, що справджуються, так і під впливом розчарувань. Водночас, більш узагальнююче переживання, яким є гордість за Україну, стійкіше, пов'язане з певними особистісними трансформаціями, і є одним із внутрішніх психологічних ресурсів спротиву негативним зовнішнім впливам» [8, с. 188]. С. Дембицький на сторінці «Snobbish sociologist» [3] наводить результати досліджень Інституту соціології НАН України, де також фіксуються зміни,

що відбулись у 2024 році порівняно з 2021 роком. Акцентується, що суттєво підвищились (іноді – більше ніж вдвічі) результати відповідей на запитання «На Вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві?»; крім позиції «віра в краще майбутнє» (52,7% проти 21,9% у 2021 р.), суттєво підвищився рівень позицій: «патріотичні почуття громадянина України» (38,2% проти 21,9% у 2021 р.) та «національна ідея побудови української держави» (35,1% проти 25,5% у 2021 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження.

У 2023 році серед факторів об'єднання / роз'єднання українців у дослідженні соціологічної групи «Рейтинг», найактуальнішими об'єднуючими чинниками виявились: «перемоги ЗСУ (65%), відбудова (49%) та допомога один одному (40%) можуть найбільше об'єднати українців. Економічний ріст є об'єднуючим фактором для 30% опитаних, мова – 25%, вступ до ЄС/НАТО – 20%, єдність політиків – 15%, культура – 13%, історія – 9%, повернення біженців і релігія – по 4%, спортивні перемоги – 1%» [13].

Пошуки факторів роз'єднання виглядають під час війни не тільки як застереження; вони констатують наявність певних дій, зокрема, в інформаційному просторі, спрямованих на поглиблення такого роз'єднання. Найвірогіднішим припущенням щодо рівня згуртованості, який вивчають соціологи, є те, що «переживання разом викликів воєнного часу та досвіду окупації (на частині вказаних територій), вплинуло на згуртованість тих, хто пережив спільні страждання, проте, з іншого боку, одночасно віддалила тих, хто перебуває в евакуації (зокрема, за кордоном) і такого досвіду не має» [15, с. 169].

Соціологи постійно наголошують, що під час війни показники суспільних настроїв необхідно порівнювати не лише з попереднім періодом (3 місяці, півроку або 12 і більше місяців), щоб побачити їхню динаміку, проте й враховувати конкретні обставини, в яких знаходилися респонденти, під час проведення опитування. Рівень оптимізму/песимізму щодо майбутнього України, зафіксований КМІС (табл. 2), також становить один з факторів єднання чи роз'єднання.

Як підкреслює виконавчий директор КМІС А. Грушецький, «підтримка здорової атмосфери серед громадськості є важливим напрямком і відповідальністю всіх українських суб'єктів (від влади до журналістів та громадських активістів). Ми простежуємо сильний зв'язок оптимізму / песимізму з іншими важливими суспільними індикато-

Таблиця 2

**Спільна матриця думок про майбутнє України та єднання українців, %
(100% – сума всіх комірок у рядках і стовпчиках)**

	Процвітаюча країна	Важко сказати	Зруйнована країна	РАЗОМ
Ідуть до єднання	37	6	10	53
Важко сказати	7	4	2	14
Ідуть до розколу	13	5	16	33
РАЗОМ	57	15	28	100

Джерело: КМІС. Дослідження «Як українці бачать майбутнє України і чи йдуть українці до єднання». 2–17 грудня 2024 р. [9]

рами. Наприклад, серед послідовних оптимістів 60% проти жодних територіальних поступок, у той час як серед послідовних песимістів 65%, навпаки, у цілому готові до територіальних поступок. Або також серед послідовних оптимістів 71% довіряють Президенту, а серед послідовних песимістів 65% не довіряють йому. Хоча недовіра – це цілком нормально в демократичному суспільстві, але в нинішніх українських реаліях категорія населення, яка не довіряє владі і яка песимістично дивиться на ситуацію, може бути особливо вразливою для ворожих пропагандистських дій» [2].

Відомо, що «сучасна критика «масової людини», поширення стандартизованої культури та економічної, політичної та інформаційної нерівності фокусується на відчуженні, централізації влади та занепаді громадського сектору там, де панує конформізм та споживацтво» [17, с. 156]. З іншого боку, поширення соціальних мереж, інтерактивності аудиторій медіа [21] та партиципаційної журналістики «постало антиподом як самій стандартизованій культурі, так і суспільству споживацтва, що її породило» [17, с. 156]. Як зазначає бельгійський соціолог культури Паскаль Гілен, «проектний характер плоского світу робить його особливо чутливим до моди чи трендів. Інформація миттєво циркулює світом, а конкуренція стає лютою, що призводить до стрімкої заміни креативної варті. Оскільки кожен проєкт треба реалізувати за відносно короткий термін, до того ж із якісним креативом, то часто в людей зовсім не залишається часу на самоаналіз чи дослідження й розвиток» [1, с. 40]. Використовуючи різноманітні платформи соцмереж та канали медіа для поширення думок саме про «роз'єднання», їхні продюсери саме намагаються реалізовувати свої проєкти в найкоротший термін, не залишаючи глибоких «слідів» у свідомості, а через швидкоплинність мережевого контенту, досягаючи ефекту загальної прийнятності «алгоритму», тобто розподілу на «добре і погане», «чорне і біле». «своїх і чужих».

Згідно з думкою Н. Костенко, «передбачається, що обкладаючи користувачів латентними пастками-алгоритмами, тим самим їх контролюють, і в такий спосіб програмується сегментація цільових груп, посилюється їхня полярильність і сталість».

Разом із тим, ефекти таких технологій далеко не однозначні й не є, зрештою, наперед визначеними. Існує цілий пласт досліджень, що демонструють обмеженість таких ефектів, власне, як і будь-яких інших, на чому від 50-х років минулого століття наповняла теорії ефектів масової комунікації» [10, с. 16].

Таким чином, знову стає зрозумілим, наскільки актуальною і досі працюючою виявляється медіа-комунікаційна модель Г.-Д. Ласвелла й низка інших моделей, що належали до так званої «парадигми ефектів» [18; 19]. Наразі, маємо використання цієї моделі для досягнення ефекту роз'єднання.

Множинність комунікативних контактів та отриманої через соціальні мережі інформації ставить сучасну людину – споживача інформації перед серйозним ризиком опинитись у пастці не тільки надлишкової інформації (інфодемія), але й такої інформації, що суттєво спотворює картину світу людини, утворює навколо неї штучні «бульбашки», часто маніпулятивні за своїми цілями. Цей феномен був помічений ще десять років тому; так Тед Стріпас, доцент кафедри медіазнавства та викладач інформаційних наук в Університеті Колорадо у своїй статті писав: «Усе це надає алгоритмічній культурі такого звучання, ніби вона є максимальним досягненням демократичної суспільної культури. Тепер будь-хто, підключений до інтернету, одержує роль у визначенні «найкращого, що було подумано і сказано!»» [20, р. 408]. Сьогодні авторитетні інтернет-платформи, пропонуючи споживачам свої пошукові, маркетингові, оцінювальні та інформаційні алгоритми, «претендують на об'єктивність та егалітаризм, повідомляючи про те, що на сьогодні варті загальної уваги, що є культурною перевагою. ними ж обчисленою. погашаючи

Рис. 1. Фактори об'єднання та роз'єднання в українців

Джерело: Дослідження соціологічної групи Рейтинг 20–25 листопада 2024р. [4]

ентропію, культивуючи і підтримуючи впорядкованість у культурній багатолітності і розмаїтті, а також контролюючи дієвість і актуальність» [10, с. 7], фактично формують «образ світу», інтерпретуючи його на свій лад. Ці ж інструменти впливу вбачаються і при аналізі факторів єднання/роз'єднання (рис. 1).

У порівнянні з 2023 роком зменшилися на 5% показники щодо вступу до НАТО та ЄС (як об'єднуючий фактор), натомість, майже вдвічі збільшився показник релігії як фактору роз'єднання (рис. 1). Динаміка змін громадської думки (за результатами досліджень «Info Sapience») фіксує, що «у 2025 році, як і в 2024 році, переважна більшість населення впевнені у перемозі у війні, хоча частка оптимістично налаштованих українців скоротилася на 5 пунктів: 43% (2025) та 47% (2024). Так само у 2025 році більшість респондентів (65%) готові терпіти труднощі заради перемоги стільки, скільки потрібно. Але минулого року цей показник був на 4 пункти вище (69%). На ті ж 4% зросла кількість тих, хто не готовий терпіти взагалі (16% – у 2025 році, 12% – у 2024 році)» [12]. Також серед інших індикаторів помічена негативна динаміка показників довіри до місцевої влади (29% у 2025 році, 25% у 2024 році); втім, головною перешкодою продовжує залишатися корупція, що фіксували також й інші дослідження [15].

За спостереженнями Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва динаміка даних щодо поляризації «свободи» та «матеріального добробуту». Попри певні коливання протягом років українці продовжують ставити свободу вище за добробут. Дослідження, проведене у грудні 2024 року – січні 2025 року демонструє, що 60% респондентів «готові терпіти матеріальні труднощі заради особистих свобод та гарантій дотримання громадянських прав. Натомість 24% готові поступитися державі своїми правами та громадянською свободою в обмін на власний добробут. Не змогли обрати жодного із запропонованих варіантів 16%. Порівняно з 2023 та 2021 роками частка респондентів, які обирали добробут за рахунок свободи, залишилася у межах статистичної похибки. Частка тих, хто обирає свободу за рахунок добробуту, зросла з 40% до 47% між 2021 і 2023 роками, та з 47% до 60% між 2023 і 2025 роками. В обох випадках зростання відбулося за рахунок зменшення частки респондентів, які не визначилися з власною позицією щодо цього питання» [5].

Менше з тим, кількість досліджень, які присвячуються проблемам поляризації в українському суспільстві продовжує збільшуватись. Особливо показовим є в цьому сенсі дослідження USAID, Опори та KSE під назвою: «Роз'єднані: поляризація в українському суспільстві» [14]. У цьому дослідженні були визначені такі головні чинники поляризації: а) українці в Україні – українці за кордоном; б) ті, хто проживали на ТОТ/у зоні бойових дій – ті, хто не мають такого досвіду; в) представники ПЦУ та УГКЦ – представники УПЦ МП; г) військові/їхні родичі – цивільні/ті, хто не має родичів-військових;

д) україномовні – російськомовні. Проте, серед вищезгаданих чинників релевантним фактично виявився один, що показав найбільшу відстань між парою груп «представники ПЦУ та УГКЦ – представники УПЦ МП»; а найменшою вона виявилася для груп «українці в Україні – українці за кордоном». Методом «віньєток» зафіксовано, що оцінка представниками ПЦУ та УГКЦ представників УПЦ МП «наближається до значення 3, тоді як останні оцінюють прихожан ПЦУ та греко-католиків помітно краще. Між тим, можна говорити хіба що про певну напруженість між групами (чи радше про деяке несприйняття вірянами ПЦУ й УГКЦ представників УПЦ МП), ніж про наявність поляризації між ними» [14]. Необхідно підкреслити, що при аналізі «віньєток» у випадках, коли середнє значення є меншим за 3 (що вказує на відчутну антипатію до іншої групи), це також вказує на те, що респонденти не схильні відчувати відразу або неприязнь до представників протилежної групи. Отже, дослідження USAID, Опори та KSE само спростовує свою назву і констатує, що не такі вже українці й «роз'єднані», й поляризація в українському суспільстві не настільки висока. Останнє наводить на думку, що декларація «роз'єднання» не є соціологічним фактом, а скоріше «навіяним» ззовні імперативом, що не підтверджується реальними дослідженнями.

Пошук чинників поляризації у суспільстві сам по собі не генерує можливості розгортання цього процесу. Проте, як підкреслює Н.Костенко, «ці величезні масиви даних, згенеровані мільйонами людей завдяки crowd-sourcing, легітимуються як демократичні механізми, щоб у конкурентному змаганні з приводу визначення цінностей і практик окремих соціокультурних груп “перезбирати соціальне”, за словами Бруно Латура, на підставі статистичних кореляцій, здавалося б, розрізнених і нечітких співтовариств і аудиторій» [10, с.7]. Стає очевидним, що в умовах все ширшого охоплення мільйонних аудиторій сучасні соціальні мережі не тільки формують цінності та суспільні настрої, але й створюють підґрунтя для визначення векторів єднання/роз'єднання та агрегують «правильні» та «неправильні» позиції у громадській думці соціальних груп і спільнот. В цьому сенсі вже можна говорити про інтернет-відчуження та інтернет-наближення як певні тенденції, що використовуються як окремими політичними силами, так і на рівні глобальних трендів. Соціологи ще перед пандемією попереджали, що «Інтернет як простір, де інтенсивно формуються ціннісні порядки загального й блискавичного зв'язку, зацікавленого спілкування, нових спільнот і вільного висловлювання в умовах зростаючих інформаційно-технологічних ресурсів з очевидністю продукує ризики генерувати контрольовані спільноти тих, які «програмує» та «програмованих» [11, с. 155]. Можна констатувати, що сьогодні інформаційні ризики зростають як всередині країни, так й у глобальному інтернет-просторі.

Висновки. Своєрідна «стигматизація» за показниками єднання/роз'єднання в українському

суспільстві виглядає досить штучною. Оглянувши широке коло результатів досліджень різних соціологічних центрів та інституцій, можна констатувати, що єдиним реально роз'єднуючим фактором є роз'єднання за релігійною ознакою (переважно між представниками ПЦУ та УПЦ МП). Всі інші є скоріше результатом впливу: а) обставин, у яких знаходяться громадяни; б) впливу соціальних мереж та різноманітних джерел інформації, більшість з яких не піддаються фактчекінгу та фейк-контролю; в) загального перевантаження великою кількістю інформаційних джерел та відсутністю критичної інтерпретації отриманої з цих джерел інформації. Таким чином, «перезбирання соціального», що відбувається на наших очах, не призводить до позитивних наслідків, а скоріше досягає цілей імперативного характеру, навіяних ззовні. Проте, треба зазначити, що «національна самосвідомість» на цьому тлі перестає бути аморфною ідеологемою, а постає рушійною силою зміцнення національної єдності та спротиву російській агресії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гілен Паскаль. Креативність та інші фундаменталізми. / пер. із гол. О. Смерек. Харків : ist.publishing. 2023. 112 с.
2. Грушецький А. Коментарі до результатів опитування «Як українці бачать майбутнє України і чи йдуть українці до єднання». 2–17 грудня 2024 р. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1463&page=1>
3. Дембіцький С. “Snobbish sociologist”. 26 жовтня 2024р. URL: <https://www.facebook.com/groups/247760866094943>
4. Дослідження соціологічної групи Рейтинг 20–25 листопада 2024р. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_periodical_survey_11-12.2024.pdf
5. Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»: Свобода, безпека, достаток: думка українців під час війни. 2025. URL: <https://dif.org.ua/article/svoboda-bezpeka-dostatok-dumka-ukraintsiv-pid-chas-viyni>
6. Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»: Що об'єднує та роз'єднує українців. 2015. URL: <https://dif.org.ua/article/shcho-obednue-ta-rozednue-ukraintsiv>
7. Екман Пол. Теорія брехні. Київ : КМ-Букс, 2022. 320с.
8. Злобіна О.Г. Психоемоційний стан населення України на тлі війни: від мобілізації ресурсів до поляризації оцінок. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023. Колект. моногр. / За ред. член.-кор. НАН України, д. філос.н., Є.Головахи, д. соц. н. С.Макеєва. Київ, Ін-т соціології НАНУ. 2023. С. 177–209.
9. КМІС. Дослідження «Як українці бачать майбутнє України і чи йдуть українці до єднання». 2–17 грудня 2024 р. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1463&page=1>
10. Костенко Н. Мережева комунікація: алгоритмічний і ризикований зв'язок. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2020. № 2. С. 5–23.
11. Костенко Н. Ризики щодо інформаційної безпеки. В.М. Ворона, М.О. Шульга (ред.), *Українське суспільство : моніторинг соціальних змін*. Вип. 6 (20), 2019. Київ : Інститут соціології НАН України. С. 147–158.
12. Національна платформа стійкості та згуртованості. Рівень стійкості та згуртованості: як змінилися настрої українців за останній рік. Травень 2025. URL: <https://national-platform.org/vysokoyi-doviry-do-zsu-volonteriv-i-prezydenta-ukrayiny-nedostatno-shhob-kompensuvaty-deficyt-spromozhnosti-inshyh-institutcij-pidsumky-pres-konferencziyi/>
13. Рейтинг. Соціологічне дослідження до дня незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України (16–20 серпня 2023р.) URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezhno_uayavlennya_pro_patrizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html
14. Роз'єднані: поляризація в українському суспільстві. Дослідження USAID, Опори та KSE. 2024. URL: <https://www.oporua.org/viyna/roz-yednani-polyarizaciya-v-ukrayinskomu-suspilstvi-25505>
15. Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / С. Макеєв, С. Оксамитна, С. Стукало, ін. Колективна моногр.; за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. Київ : НАУКМА, 2017. 180 с.
16. Суська О.О. Індикатори єдності: надія чи розчарування. Проблеми розвитку соціологічної теорії: Воєнні виклики, суспільні реакції та концептуальні рефлексії. Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції, КНУ ім. Тараса Шевченка (м. Київ, 6 грудня 2024 року). Київ: Вид-во «Наукова столиця», 2024. С. 168–172.
17. Суська О.О. «Партиципація журналістика» як новий тренд сучасного медіапростору. Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи. Збірник матеріалів XI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кам'янське, 16–17 травня 2024 р.). С. 155–158.
18. Lasswell H. D. The structure and function of communication in society. The communication ideal / Ed. by L.V. Harper. New York, 1948.
19. Lazarsfeld Paul F., Bernard R. Berelson, Hazel Gaudet: The people's Choice: How the Voter Makes up his Mind in a Presidential campaign. New York : Columbia University Press, 1965. P. 150–158.
20. Strihas T. Algorithmic culture. *European Journal of Cultural Studies*. 2015. 18 (4–5). pp. 395–412.
21. Susskaya Olga, Budanova Alexandra. Social aspects of human-computer interactions in the media: tendencies and threats. Proceedings CSIS'19. XIth International Scientific and Theoretical Conference “Communicative strategies of Information Society”. October 25–26. USA, ACM Journal, 2019. pp. 134–140. URL: <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=3373722>.
22. Widaman K. F., Reise S. P. Exploring the Measurement Invariance of Psychological Instruments: Applications in the Substance Use Domain. In K. J. Bryant, M. Windle, & S. G. West (Eds.), *The Science of Prevention: Methodological Advances from Alcohol and Substance Abuse Research* (pp. 281–324). 1997. Washington DC: American Psychological Association.